

LUIS MORENO

L'afebliment de l'Estat del Benestar

LES EDATS DEL WELFARE A EUROPA

Al llarg de la segona meitat del segle XX, i amb un nivell elevat de legitimació, l'Estat del Benestar va fer possible l'aspiració ciutadana d'una millora qualitativa de les condicions de vida a l'Europa occidental. En retrospectiva, cal observar que als *Treinte Glorieuses*, o període que en podríem dir l'Edat d'Or del benestar europeu (1945-1975), els va succeir una Edat de Plata (1976-2007) que mostrà una resiliència considerable davant els persistents «ajustaments» adreçats a contenir la despesa social. Després del crack econòmic de 2007-08, i les consegüents reculades de les polítiques socials, la qüestió a dilucidar és si la present Edat de Bronze del *welfare* (2008-?) podrà mantenir els trets constitutius del benestar social consolidats en la segona meitat del segle XX. Faig servir l'al·legoria de les edats mitològiques de l'Or, la Plata i el Bronze per a il·lustrar els assoliments del benestar social des de la fi de la Segona Guerra Mundial i la seua indeterminada projecció futura.

Durant l'Edat d'Or del *welfare* els sistemes de protecció social de l'Europa Occidental van basar la seua expansió en unes taxes molt elevades d'activitat laboral masculina i en l'acció complementària de la família, en particular el treball no remunerat de la dona a la llar. L'accés més igualitari al consum havia contribuït a enfortir la demanda agregada interna. Una combinació de polítiques socials,

Luis Moreno (Madrid, 1950) és sociòleg i polítòleg. Ha desenvolupat una àmplia trajectòria acadèmica. Actualment és professor d'investigació del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) a l'Instituto de Políticas y Bienes Públicos (IPP). Col·labora en diversos mitjans i és autor, entre altres, dels llibres *Escocia, nación y razón* (1995), *La Federalización de España* (1997), *Ciudadanos precarios* (2000), *La Europa asocial* (2012), *Europa sin Estados* (2014) i *Trienio de mudanzas* (2016)

keynesianisme, taylorisme i segregació de gènere afavorí un creixement econòmic sostingut i la generalització del «treballador pròsper» (*affluent worker*), un tipus d'empleat representatiu de la pràctica totalitat de la força laboral assalariada de professionals i tècnics barons. Els governs gestionaven les economies nacionals amb un alt grau d'autonomia relativa, alhora que proveïen programes socials per atendre necessitats i riscos que el mercat i la família no podien cobrir (educació, sanitat, pensions, serveis socials, habitatge). Les conseqüències fiscals d'aquesta provisió de benestar social estaven legitimades amb el suport polític de sòlides i àmplies coalicions interclassistes.

Tanmateix, i poc abans de les crisis mundials del petroli de mitjan anys 1970, el pensador James O'Connor (1973) ja havia formulat les conegudes tesis sobre la crisi fiscal de l'Estat i la sobrecàrrega pressupostària de les democràcies occidentals. Per paradoxal que pugui semblar, des de posicions ideològiques i normatives de caràcter contraposat, tant pensadors neomarxistes com neoclàssics, coincidiren als anys 1980 en alguns dels seus diagnòstics sobre la dificultat de conciliar la lògica de l'Estat del Benestar i la lògica del creixement capitalista. Si bé la primera afectava una institució garant d'estabilitat en el repartiment desigual de la riquesa, la segona plantejava dificultats en els mecanismes de generació de beneficis. L'Estat del Benestar provocava una confrontació entre la legitimació dels sistemes democràtics i l'erosió dels dispositius d'acumulació capitalista.

Durant l'Edat de Plata del *welfare* (1976-2007), el fonament dels valors emblemàtics de llibertat, igualtat i fraternitat –ideari fundacional de la modernitat política a Europa– quedà sotmès a una reinterpretació en la qual la llibertat (dels més forts) va passar a prevaldre sobre tota la resta. En algunes democràcies de caire majoritari es va imposar una política del tipus «el guanyador s'ho emporta tot», propiciadora d'una disparitat més gran de rendes i del repartiment desigual de les càrregues fiscals, tal com ha vingut succeint als Estats Units (Hacker i Pierson, 2010). En general, els programes del benestar van reflectir una preocupació primordial per la contenció dels costos de la protecció social. Amb la maduració dels estats del benestar europeus, els poders públics havien passat a procurar als ciutadans un volum significatiu de costosos serveis en una sèrie d'àmbits de benestar (educació, pensions, sanitat o serveis socials) que implicaven importants compromisos pressupostaris. Això generava situacions d'acaparament i expulsió (*crowding out*) quant a la possible implementació de polítiques socials que afrontaren nous tipus de reptes que anaven fent-se visibles. Amb l'increment del nombre de beneficiaris i el manteniment de la intensitat de serveis i prestacions es feia difícil també garantir finançament el manteniment dels drets i tuteles promeses als ciutadans.

Des de posicions neoliberals s'adduïa que aquesta situació qüestionava les bases mateixes del capitalisme. El ritme de creixement de la provisió pública havia seguit una pauta més geomètrica que aritmètica, la qual cosa provocava un constrenyiment programàtic i la pèrdua de capacitat de maniobra en l'elaboració de noves polítiques socials.

Durant els anys 1990, hom va articular diverses polítiques econòmiques i socials amb l'objectiu d'aconseguir una més gran integració en el si de la Unió Europea. Aquestes mesures culminaren amb l'establiment del Mercat Únic Europeu i la introducció de la moneda única. En paral·lel, les institucions de la UE van salvaguardar i promoure la competència en el mercat intern. Més enllà d'al·legar la necessitat de canvis en les economies europees, el discurs de la globalització es va anar instrumentalitzant també a fi d'intentar modificar els pactes de solidaritat del benestar en l'àmbit intern dels països comunitaris. En aquest període es va anar materialitzant l'allunyament gradual de les polítiques econòmiques de tall keynesià per part dels governs dels estats membres de la UE. Es va passar així a compartir uns mateixos objectius estratègics encaminats a l'optimització del capital humà en el si dels contextos nacionals a fi d'aconseguir posicions d'avantatge comparatiu en el mercat global.

El nou paradigma econòmic havia assumit pautes de l'Estat activador segons les anàlisis de Joseph A. Schumpeter, amb la prioritització de la llibertat del mercat com a condició *sine qua non* per a l'èxit econòmic. Importava menys si, en pro del creixement i la rendibilitat immediata dels inversors financers, es produïa el conegut procés de «destrucció creativa» (Schumpeter, 1943). Eventualment, i en un context de desregulació generalitzada, es promocionaria la creació de noves empreses i activitats que compensarien la destrucció d'ocupacions i sectors productius. La finalitat no era altra que la d'enfortir la competitivitat de les economies nacionals, subordinant les polítiques públiques a les demandes de flexibilitat i incentivant la autoresponsabilització dels ciutadans per procurar-se el seu propi benestar (Moreno i Serrano Pascual, 2007). Enfront d'un Estat garantidor de tuteles socials (*entitlement state*), es reclamava un Estat facilitador (*enabling state*) en el qual la solidaritat (responsabilitat col·lectiva), com a legitimadora de l'acció pública, fos substituïda per la responsabilitat individual. A Europa, les reformes van ser justificades per la majoria dels governs com a requisits ineludibles a fi d'acomplir amb els criteris establerts en el Tractat de Maastricht del 1992. Les dinàmiques econòmica, política i social van modelar un nou paradigma socioeconòmic on els canvis van passar a ser considerats inevitables en el procés d'uropeïtzació (Moreno i Palier, 2005).

En els anys del trànsit al tercer mil·lenni s'havien estès en el (des)ordre capitalista global els instruments de financerització (*financialization*) promoguts en el Regne Unit i els Estats Units, els quals propagarien les pràctiques d'enginyeria financera, causant del crack de 2007-08. Ja en 1986, les polítiques de Margaret Thatcher van impulsar els mercats de valors i feren de la City londinenca el Shangri-la de la desregulació amb l'eclosió dels mercats de futurs i la proliferació de productes financers opacs, actuacions adoptades amb més afany, si això és possible, per Wall Street.

Al costat de la globalització dels mercats i la deslocalització industrial, la financerització ha sigut responsable no solament d'augmentar la importància del sector financer per damunt del sector productiu «real», facilitant transferències d'aquest últim al primer, sinó que ha contribuït a l'augment fora mida de les desigualtats de rendes i a l'estancament dels salaris. Tot això va desencadenar posteriorment una «crisi interminable», o Gran Recessió, amb una absència de rendició de comptes corporativa i la incapacitat política per a restaurar controls efectius sobre els mercats financers.

Encara que l'inici cronològic de l'Edat de Bronze del *welfare* es va manifestar amb el crack o «clivella» financera aflorada als EUA en 2007-08, els efectes a llarg termini de la crisi ja havien quedat marcats arran de l'aplicació de les receptes del neoliberalisme àmpliament recolzades en diferents països dels cinc continents. Convé recordar que ja en 1989, l'anomenat «fonamentalisme de mercat» s'havia plasmat en el Consens de Washington, un compost sintètic de deu mesures avalades per institucions amb seu a la capital dels EUA (Banc Mundial, Fons Monetari Internacional i Departament del Tresor). El Consens de Washington havia passat a erigir-se en el cànon de la política econòmica –especialment als països rics i més desenvolupats de l'OCDE– i una mena de fe monetarista va desplaçar el keynesianisme de la postguerra mundial. Es va atorgar carta de naturalesa a la racionalitat de les forces del mercat com a criteri d'actuació econòmica, així com a una més gran interdependència de l'economia mundial, tot això seguint el patró anglo-nord-americà de globalització reforçat després de la caiguda del Mur de Berlín l'any 1989, un enfocament, a més, que qüestionava els «balafiaments» de les polítiques socials i els programes del benestar. Aquests es van convertir en l'objectiu principal de retallades pressupostàries i de consolidació fiscal.

En els processos d'ajust pressupostari i financer empresos durant el període transcorregut de l'Edat de Bronze, els programes i actuacions relatius als denominats «nous riscos socials» (NRS) s'han afeblit atès que, en general, els governs han compartit l'estratègia de reduir la despesa pública en comptes d'incrementar els

ingressos estatals per a equilibrar els comptes. Recordarem que els NRS s'associen a quatre desenvolupaments principals: 1) canvis en els rols de les dones manifestats en la major participació femenina en el mercat formal de treball, amb una intensificació de les demandes en favor de la igualtat de gènere en l'educació i formació, i les condicions salarials i d'ocupació; 2) transformacions en les llars i les famílies, que s'han reflectit en l'increment del nombre de persones majors dependents, així com en l'augment de les necessitats d'atenció i cura per a xiquets i joves, i del major nombre de llars monoparentals i unipersonals; 3) canvis en el mercat laboral amb una extensió de l'exclusió social entre aquells treballadors amb un menor nivell educatiu i amb ocupacions «atípiques» i de baixa qualificació, amb salaris reduïts i amb menors drets laborals, i 4) l'expansió dels serveis privats, i la desregulació de prestacions i serveis públics. Tot això, unit a la maduració dels sistemes de pensions i els majors costos de les tasques de cura, s'ha traduït amb freqüència en una menor intensitat de les prestacions socials i en un enduriment en l'accessibilitat als serveis del benestar (Moreno, 2015).

Com a conseqüència dels canvis assenyalats, diversos grups de ciutadans vulnerables han passat a trobar-se davant noves necessitats en situacions com ara: *a*) haver d'equilibrar treball remunerat i responsabilitats familiars (especialment la cura dels xiquets, l'atenció als majors dependents o convertir-se en dependents sense suport familiar); *b*) manca d'habilitats i capacitat per a obtenir una ocupació segura i adequada, o disposar d'una formació obsoleta sense possibilitat de millorar-la a través de processos continus de formació, i *c*) utilitzar mitjans privats que ofereixen serveis socials insatisfactoris o prestacions i serveis insegurs o inadequats (Taylor-Gooby, 2004).

EL «NEOESCLAVATGE» ASIÀTIC I LA REMERCANTILITZACIÓ ANGLO-NORD-AMERICANA

En el conjunt de les polítiques públiques, els programes socials han estat els grans damnificats en els processos d'ajustament duts a terme des de 2008. El que els governs van afavorir durant l'Edat de Plata del *welfare* a tall d'intervencions de contenció de la despesa social (*cost containment*) va derivar en decisions de reculada (*retrenchment*) en les polítiques socials, les quals han tingut diferents repercussions en els diferents «règims de benestar» europeus (Del Pino i Rubio, 2016).

La justificació de mesures excepcionals ha afectat la mateixa legitimació moral de les polítiques socials, el diàleg entre els interlocutors social i, al capdavall, la viabilitat de l'Europa social. Les recomanacions de les institucions comunitàries als països membres han insistit en l'austeritat i l'ortodòxia financera a fi d'aconseguir la consolidació fiscal.

L'èmfasi posat en aconseguir l'equilibri financer als països membres de la UE ha comportat actuacions governamentals en un bon nombre d'àrees del benestar social, en particular als països que tenien més dificultats en el servei del deute públic i privat, com els perifèrics i del sud d'Europa. La institució que ha guanyat major pes en la resolució dels conflictes interns de la Unió Monetària i Econòmica, i per derivació en el conjunt dels 28 països de la UE, ha estat sens dubte el Banc Central Europeu. En els pitjors moments de l'any 2011, la seua actuació va evitar la fallida i eventual desaparició de l'euro, autèntic emblema instrumental de l'uropeïtzació.

Una conseqüència de la crisi foren les accions empreses pels governs per fer viables els seus estats del benestar. Animats per les recomanacions de la Comissió Europea i el seu Paquet d'Inversions Socials de 2013, els executius europeus volien donar prioritat a la inversió social i a l'eficiència dels seus estats del benestar. Però no tots ells estaven en idèntica situació, atès que els països septentrionals es trobaven menys pressionats pels ajustaments econòmics i els seus estats del benestar estaven més consolidats per a afrontar reformes orientades a la modernització i sostenibilitat. En realitat, i pel que fa als estats membres perifèrics i del sud, les mesures de vigilància de la nova governança econòmica constataren una creixent bretxa entre el nord i el sud europeu.

Cap a final de 2016, els països nòrdics havien aconseguit mantenir un alt nivell de despesa social, al voltant del 30% del PIB a Dinamarca, Finlàndia i Suècia. Per la seua part, els països continentals havien preservat uns percentatges intermedis de despesa entorn del 27% (Alemanya, Àustria, Bèlgica, França i Luxemburg), mentre que els mediterranis havien estabilitzat el seu al voltant d'una quarta part en percentatge de PIB (Espanya, Grècia, Itàlia i Portugal). Finalment, tant els països de l'Est europeu com Irlanda i Regne Unit havien destinat entorn d'un 20% del seu PIB a polítiques de benestar. Naturalment, les conseqüències de les retallades en algunes polítiques socials han sigut dispars, depenent de les trajectòries de cada país i règim de benestar. Cal considerar, doncs, els rendiments de cada política en termes relatius i comparatius. Per exemple, és ben sabut que els estats del benestar nòrdics dediquen una major proporció de recursos a les polítiques d'ajuda familiar que els països mediterranis i de l'Est europeu, la qual cosa té la seua correlació en uns millors resultats respecte a l'ocupació femenina i la fecunditat. En canvi, els països del Sud europeu, on l'esperança de vida en nàixer supera els 82 anys de mitjana, sembla que han estat més compromesos en polítiques de salut.

En el moment present, i d'acord amb la Comissió Europea, l'èmfasi hauria de posar-se en la idea de «creixement inclusiu» segons els objectius establerts en l'estratègia Europa 2020. Això implica una atenció explícita a la lluita contra la pobresa

i l'exclusió social. En el context global, la lògica del benestar europeu contrasta amb la d'altres sistemes de desenvolupament econòmic i protecció social alternatius: el «neoesclavatge» emergent asiàtic, el qual proposa el dúmping social com a valor afegit de creixement econòmic, i la remercantilització individualista anglo-nord-americana, que afavoreix la compra del benestar pels ciutadans mateixos. Analitzem-ne succintament alguns trets.

La versió contemporània del «neoesclavatge» implica el control de les persones amb el propòsit de la seua explotació econòmica (Beles, 2004). El sistema, molt estès en el continent asiàtic, no es refereix *stricto sensu* a la propietat física de les persones, sinó a la capacitat de controlar-les com a artefactes per a generar beneficis materials, la qual cosa comporta una exacerbació de la desigualtat. Pensem, per exemple, que en 2009 uns 50 oligarques, si fa no fa, amb fortunes superiors al 100.000 milions de dòlars controlaven en l'Índia l'equivalent al 20% del seu PIB i el 80% de la seua capitalització borsària. Aquestes dades contrastaven amb la lluita per la supervivència de més de 800 milions dels seus compatriotes, els quals disposaven de menys d'un dòlar al dia.

El «neoesclavatge», al capdavall, és una metàfora de les relacions de poder entre ciutadans benestants que disposen dels mitjans d'apropiació de la riquesa i del poder polític, i la multitud de ciutadans precaris, venedors de la seua força de treball per a tot just sobreviure. Buscant la maximització del rendiment de les inversions, algunes corporacions multinacionals trien aquelles localitzacions disposades a facilitar-ne l'assentament, bé productiu o financer, amb l'oferta d'un menor nivell impositiu, la liberalització de les condicions de treball i l'absència de restriccions als impactes negatius en el medi ambient. El resultat sol concretar-se en unes pràctiques de deslocalització i de dúmping social que determinen dures condicions laborals i la limitació dels drets socials dels treballadors –quan no l'eliminació– per a poder competir en millors condicions de mercat amb els països europeus, obligant aquests a adoptar mesures de competència a la baixa impossibles d'assolir si no és que procedeixen a desmantellar els seus sistemes de protecció social (Moreno, 2012).

Per la seua part, el sistema neoliberal de remercantilització anglo-nord-americà es fonamenta conceptualment en les conductes i premisses de l'anomenat individualisme possessiu. En els anys de trànsit entre mil·lennis, l'aspiració a una societat de propietaris i el «miratge de la riquesa» van afavorir als països de cultura anglo-nord-americana, especialment als EUA i Regne Unit, una creixent individualització enfront dels riscos socials a fi de «comprar» cadascú el seu nivell de benestar. Així, els ciutadans van intensificar l'ús especulatiu dels diners de les seues pensions,

o de les seues cases, així com d'altres mecanismes d'endeutament. La conversió dels ciutadans en inversors ha estat un dels processos més paradoxals –i no prou analitzats– en l'eclosió de productes financers en els mercats borsaris (derivats i titulacions) que van col·lapsar amb el crack de 2007-08. Fet i fet, la filosofia de vida subjacent a aquests comportaments és que cadascú ha de buscar-se el seu propi benestar i pagar per això, característica determinant del model remercantilitzador.

Si en el sistema socioeconòmic de matriu anglo-nord-americana, més afí als antecedents històrics i civilitzatoris dels països europeus, es proposava una renovació capitalista que bandejaria l'empremta social més marcada, el «neoesclavatge» apuntava a una competitivitat acrescuda en el (des)ordre econòmic global, afavorida per l'absència de tuteles socials. En la confluència d'ambdues opcions es pot observar una preferència comuna per la devolució a l'esfera privada d'aquelles responsabilitats tradicionalment assumides, en el cas del model social europeu, pels poders públics complementats per l'acció de grups primaris com les famílies i les organitzacions altruistes de la societat civil.

CONCLUSIÓ: UNA PERSPECTIVA INCERTA

La present Edat de Bronze (2008-?) és escenari d'una lluita desigual entre els mercats i actors financers internacionals, d'un costat, i els estats nacionals continentals «sobirans», d'un altre. Com a conseqüència, la trajectòria institucional dels estats del benestar europeus, i del model social europeu mateix, presenta un futur incert que podria incloure, fins i tot, la seua eventual desaparició. Algunes prospectives indiquen una trajectòria irreversible de declivi de l'Estat del Benestar a Europa, encara que també se sospesa si el «bronze» del *welfare* és encara un metall guanyador en la pugna per preservar el model europeu i la ciutadania social al Vell Continent. En realitat, els grans programes despleats en les edats prèvies del *welfare* continuen reconeixent-se en el seu abast, cobertura i capacitats. No és menys cert que la major incidència en les retallades de despesa pública, a fi d'obtenir una estabilitat fiscal entre ingressos i despeses, s'ha dut a terme sobretot en les partides pressupostàries socials i del benestar.

Per a sostenir el model social europeu caldria reeditar un gran acord social com el de mitjan segle XX. Aquell pacte va conciliar els grans enfocaments ideològics europeus –especialment, cristianodemòcrates i socialdemòcrates– en l'obstinació comuna d'institucionalitzar el benestar social. Els seus fruits van ser un creixement sostingut i un alt grau de cohesió social. Si finalment s'assumien, els models alternatius determinarien l'agenda d'una Europa asocial i la desaparició dels estats del benestar continentals.

Les societats europees continuen expressant el seu convenciment que els poders públics són responsables principals d'emparar la igualtat d'oportunitats i la cohesió (justícia) social (Calçada *et al.*, 2013). Tot això implica mantenir una càrrega fiscal elevada amb sistemes d'impostos progressius, autèntic tret diferenciador del model europeu, que es troba sotmès a una gran incògnita de futur. En qualsevol dels escenaris de futur, els límits de l'Estat del Benestar han de ser tinguts molt en compte atesa la dicotomia intrínseca entre dues lògiques, la capitalista i la del benestar social. Cap d'ambdues pot justificar-se per la il·lusió d'una prosperitat il·limitada, bé mitjançant la delegació acrítica del desenvolupament econòmic als mercats, o per demandes panglossianes d'un *welfare* total.

Hi ha escenaris possibles, probables i desitjables en aquesta dimensió social. El primer comportaria un ampli mostrari de desenvolupaments que durien al retorn dels cinc grans «mals» (*evils*) que va descriure lord William Beveridge (1879-1963): necessitat, malaltia, ignorància, misèria i inactivitat (*Want, Disease, Ignorance, Squalor, Idleness*). Al costat d'aquestes malvestats, no es pot descartar del tot el retorn a formes vuitcentistes de beneficència, control disciplinari laboral i paternalisme social. A aquest desenllaç contribuiria, com una de les variables decisives, l'allunyament de les classes mitjanes de l'ús dels serveis socials dels estats del benestar. Els segments mesocràtics solen plànyer la falta de qualitat d'allò públic i, gràcies a les seues millors disponibilitats de renda, poden recórrer a la compra individualitzada de serveis privats en una reeditada «societat dels dos terços». A aquesta mena de capteniments contribuiria l'avidesa i el consumisme conspicu associat a la il·lusió d'un creixement il·limitat, al costat d'un oblit del passat: com si el segle XX mai no haguera existit.

El futur probable es presenta com un retorn a sistemes de protecció social proveïdors de cobertures bàsiques per a fer front a alguns «vells riscos socials» (analfabetisme, invalidesa o jubilació, posem per cas). Per a la gestió dels «nous riscos socials» (NSR), tindrien més protagonisme les associacions lucratives i no lucratives de prestació de serveis d'atenció personal a infants, majors i dependents. Amb l'envelliment poblacional, i el declivi demogràfic en tot Europa, només els immigrants podrien aportar sang nova per a assegurar la viabilitat dels estats del benestar (Moreno-Fuentes i Bruquetas Callejo, 2011). En paral·lel, es produiria una intensificació de les pràctiques de microsolidaritat en llars cada vegada més reduïdes de grandària, especialment en el cas del règim mediterrani del benestar. Potser aquells països que ja han madurat i consolidat els seus estats del benestar, com els nòrdics, podrien aspirar a mantenir una xarxa àmplia i generosa de serveis i prestacions públiques, si bé les seues opcions econòmiques com a països

«francitiradors» altament competitius en el (des)ordre econòmic internacional, dependrien de la necessitat d'evitar la disgregació política europea i la dissolució de l'euro. Tots dos desenvolupaments posarien a prova les polítiques socials i d'activació laboral conjugades en l'ideari nòrdic de la flexi-seguretat.

Dels futurs desitjables, a més de procurar la preservació de serveis i prestacions que encara fan dels trets de l'Edat de Bronze un *welfare* avançat recognoscible, se n'esperen inversions socials per a la cura i promoció de xiquets i joves. L'eventual desafecció d'aquests darrers podria estar motivada per l'establiment de condicions laborals i fiscals que els impossibilitarien la participació efectiva com a ciutadans socials i el gaudi de les polítiques de benestar. El glamur de l'èxit personal encarnat en l'estètica de la individualització asocial és una poderosa eina de distracció inoculada als joves per tal que se n'obliden, de l'Estat del Benestar. Amb aquesta hipotètica desafecció hi aniria aparellat el pas d'una perspectiva sociotròpica a una altra d'egocèntrica, i s'assistiria a un procés de substitució del compromís participatiu dels joves per una mena d'anomia desmobilitzadora.

Probablement, la transició de la dimensió nacional-estatal a la continental-europea és el repte polític decisiu de cara al futur del model social europeu i els estats del benestar (Moreno, 2014). Un canvi de perspectiva d'aquest abast només seria possible amb l'uropeïtzació efectiva dels partits polítics i d'altres actors representatius dels interessos organitzats al Vell Continent. Pretendre, per exemple, una més gran harmonització econòmica amb la intervenció activa –i de vegades decisiva– del Banc Central Europeu, o la mutualització del deute públic i l'emissió d'eurobons, sense articular una europeïtzació efectiva de les formacions polítiques, ni del marc comunitari de decisió política, és una invitació permanent a la inacció i l'euro-esclerosi. En aquest sentit, els representants polítics farien bé de refermar el convenciment que el creixement econòmic solidari i la millora de les condicions de vida dels ciutadans és un valor suprem que s'ha de preservar en el conjunt del Vell Continent. De la sintonia i l'acord entre els grans corrents ideològics europeus dependrà, en gran manera, el futur del *welfare* a Europa. ◀

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALES, Kevin (2012): *Disposable People. New Slavery in the Global Economy*, Berkeley, CA, University of California Press (ed. revisada).
- CALZADA, Inés; María GÓMEZ-GARRIDO, Luis MORENO-FERNÁNDEZ, Francisco Javier MORENO-FUENTES (2013): «Regímenes de bienestar y valores en Europa», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 141, pp. 61-90.

- DEL PINO, Eloísa; María Josefa RUBIO (2016) (eds.): *Los estados de bienestar en la encrucijada. políticas sociales en perspectiva comparada*, Madrid, Tecnos (2a edició ampliada).
- HACKER, Jacob; Paul PIERSON (2010): *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer –and Turned Its Back on the Middle Class*, Nova York, Simon & Schuster.
- IIFA (2014), *Worldwide Mutual Funds Assets and Flows*, Toronto, International Investment Funds Association (en línia): <<http://www.iifa.ca/info/publications/index.html>>.
- MORENO, Luis (2012): *La Europa asocial. Crisis y Estado del Bienestar*, Barcelona, Península.
- (2014): *Europa sin Estados. Unión política en el (des) orden global*, Madrid, La Catarata.
- (2015): «La europeización del bienestar social en España», en Cristóbal Torres Alberó (ed.), *España 2015. Situación social*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, pp. 1031-1041.
- MORENO, Luis; Bruno PALIER (2005): «The Europeanisation of *Welfare*: Paradigm shifts and social policy reform», en: Peter Taylor-Gooby (ed.), *Ideas and Welfare State Reform in Western Europe*, Nova York, Palgrave Macmillan, pp. 145-175.
- MORENO, Luis; Amparo SERRANO PASCUAL (2007): «Europeización del Bienestar y activación», *Política y Sociedad*, 44 (2), pp. 101-114.
- MORENO-FUENTES, FRANCISCO Javier; María BRUQUETAS CALLEJO (2011): *Inmigración y Estado de bienestar en España*, Barcelona, Obra Social 'la Caixa'.
- O'CONNOR, James (1972): *The fiscal crisis of the state*, Nova York, St Martin's Press.
- SCHUMPETER, Joseph A. (1943): *Capitalism, Socialism and Democracy*, Londres, Unwin (ed. cast.: *Capitalismo, socialismo y democracia*, Madrid, Aguilar, 1971).
- TAYLOR-GOOPY, Peter (2004) (ed.): *New Risks, New Welfare. The Transformation of the European Welfare State*, Oxford, Oxford University Press.